

Онаалгаларны күүседиринге удуртулга

1. Тыва дылдың шылгалдазының онаалгаларын күүседиринге 3 шак 55 минут (235 мин.) бердинер. Ажыл 9 онаалгалыг 3 кезектен тургустунган.

1-ги кезекте чаңгыс онаалга кирип турар. Ук онаалгада дыңнааны сөзүглелге улуг эвес бижимел ажыл (кыска эдертиг) кирген. Кыска эдертигге бижиир сөзүглелди 2 катап дыңнаар. Бо онаалганы аңгы харыылар бланкызынче бижип күүседир.

2-ги кезек 7 онаалгадан тургустунган (2-8). Сөзүглелдерге болгаш чижектерге даянып, 2-8 дугаар онаалгаларны күүседир. Шын харыыларны сөстөр, сөс каттыжышкыннары, домактар азы саннар-биле 1 дугаарлыг харыылар бланкызынче ушта бижип күүседир.

3-кү кезекте чаңгыс онаалга кирип турар. Ук онаалгада 2-ги кезекте номчаан сөзүглелинге даянып, угаап боданышкынныг чогаадыгны бижиир. Чогаадыгны харыылар бланкызынга бижип күүседир.

Шылгалда эгелээниниң соонда, 70 минут эрткенде, бир эвес бар болза, орфографтыг словарьларны ажыглаарын чөпшээрер болур.

Онаалгаларны бердинген чурумун ёзугаар харыылаарын сүмелеп турар бис. Шак чидирбези-биле билбес онаалганы арттырып кааш, дараазында онаалгазынче киринер. Онаалгаларны күүседип каапкан соонда үе артса, кылдынмаан онаалганы катап күүседирин кызыңар.

Онаалгалар бөдүүнүн болгаш нарынын барымдаалап, баллдар системазы-биле үнелеттинер. Шупту онаалгаларны күүсеткен түңнелинде алган балдарны кадыпкаш, бүгү ажылдың түңнелин үндүрер. Ынчангаш хөй баллдар ажылдап алырын кызыдыңар.

ХАРЫЫЛАР БЛАНКЫЗЫНЫҢ АРТЫНГА ШУУТ БИЖИП БОЛБАС!

Чедишкиннерни күзедивис!

Вариант 1

1-ги кезек

1

Сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнааш, **кыска эдертигни** бжиңер. Баштай онаалганың дугаарын айыткаш, 2 дугаарлыг харыылар бланкызының саазынынга күүседиңер.

Сактып алыңар! Эдеригни бжиңирде, сөзүглелдиң иштики темаларын болгаш бүдүн бодунуң уткаларын дамчыдар.

Эдертигниң хемчээли 70-ден эвээш эвес сөс болур.

Эдертигни билдингир, чараш хол үжүү-биле бжиңер.

2-ги кезек

Сөзүглелдерге болгаш чижектерге даянып, **2-9 дугаар** онаалгаларны күүседиңер. Харыыларны сөстөр, сөс каттыжыышкыннары, домак азы саннар-биле 1 дугаарлыг харыылар бланкызынче демдеглеңер.

2

Синтаксистиг сайгарылга

Сөзүглелди номчуңар.

*Тараар коңга эдиптери билек, класс даргазы Валя дызыладыр чарлап үнген:
– Манаңар, манаңар! Тараваңар! Бичии хурал болур. Кым-даа чоруп болбас!
Чүнүң дугайында хурал болурун Очур-оол баш удур билген. Сумказындан пластилин ужулгааш, оозун чымчадыр нугуй берген.*

– Ам база Очур-оол дугайында чугаалажыр апарган-дыр бис. Математикада эңдерик «багайлар» алган. Классты дедир тыртып туруп берген. Оон аңгыда үргүлчү уруглар-биле содаалажыр.

Оон-моон чемелээшкиннер куттулуп, Очур-оолдуң бүгү четпестерин салаа базап санап турганнар. Ындыг хуралдар кам-даа катап болган. Очур-оол пат-ла чаңчыга берген. Ам база олче улуг-ла сагыш салбайн, бодунуң ажылын үргүлчүлөп орган.

Очур-оолдуң кожказы Боря эжиниң тудуп орган дүрзүзүндөн карак албайн кайгап, ону көөрүнче чанында партада оолдарны имней каапкан. Оолдарның карактары Очур-оолдуң холдарында баргылаан. Кажан Очур-оол ажылын дооскаш, стол кырынга салып каарга, оолдар ону танып кааш, каттыржып-ла үнгеннер. Шупту оолду долганы бергеннер:

– Ой, шеверин! Ёзулуг-ла скульптор-дур!

– Кандыг кончуг дөмей чоор! – дижиң магадап турганнар.

Валя уругларның шимээнин намдадып чадап кааш, бөкперлешикен уругларның чанынга чедип келген. Стол кырында пластилинден кылган уруг дүрзүзү турган. Ооң ходугур чашчыгажы соңгаар хадый берген, бир холун быктында даянып алган, бирээзин бурунгаар сунуп алган болган. (Е. Танова «Өңнүктер»)

Чагырышпаан нарын домак кирген харыының дугаарын айтыңар.

1) *Тараар коңга эдиптери билек, класс даргазы Валя дызыладыр чарлап үнген.*

- 2) Чүнүң дугайында хурал болурун Очур-оол баш удур билген.
3) Оон-моон чемелээшкиннер куттулуп, Очур-оолдуң бүгү четпестерин салаа базып санап турганнар.

3 Пунктуастиг сайгарылга

Бижик демдектерин салып болурун хайгаараңар. Чагырышкан нарын домакта бөдүүн домактарны холбаштырып чоруур **биче сектиң** дугаарын айтыңар.

Очур-оолдуң кожазы Боря эжиниң тудуп орган дүрзүзүндөн карак албайн кайгап (1) ону көөрүнче чанында партада оолдарны имней каапкан. Оолдарның карактары Очур-оолдуң холдарында баргылаан. Кажан Очур-оол ажылын дооскаш (2) стол кырынга салып каарга (3) оолдар ону танып кааш (4) каттыржып-ла үнгеннер.

4 Синтаксистиг сайгарылга

Домактан кылдыныг болгаш ооң ылгавыр демдээ деп утканы илередип чоруур **сөс каттыжышкынын** ушта бижинер.

Тараар коңга эдиптери билек, класс даргазы Валя дызыладыр чарлап үнген.

5 Орфографтыг сайгарылга

Бердинген чижекте карартыр парлаан сөстүң **шын бижилгезин** тайылбырлаңар.

Оон-моон чемелээшкиннер куттулуп, Очур-оолдуң бүгү четпестерин салаа базып санап турганнар.

Сөзүглелди номчааш, 6-9 дугаар онаалгаларны күүсединер

Стадионнун бир булунунда чудукту Маңнай-оолдуң кырлаар ээлчээ чедип келген. Аңаа уткуштур Олег келир ужурлуг турган. Ынчалза-даа Олег эвес, а Наташа бо-ла, ужуп үнеринге белен көге-буга дег, холдарын ол-бо талазынче чалгыннар дег далбаңнаткан, кончуг оваарымчалыг кел чыткан.

Маңнай-оол оваарымчалыг кырлап орган. Ооң ам бүгү-ле бодалы – аңдарылбайн каржып эртери. «Наташа чуулза чуулгай-ла, хамаан эвес. Бир эвес мен, оол кижини, чудуктан аңдарлып бадар болзумза, ыядынчыг-ла болгай» деп бодап кел чыткан. Уткужуп келгеннер. Кайызы-даа аңдарылбазын кызыткан. Чүү-даа болза буттарын солустур базып алганнар. Долгандыр уруглар шимээн барган. Оларның кичээнгейи «кайызы-ла аңдарлып бадар болду» – деп-ле чүгле ол ийиже угланган. «Бир эвес бирээзин бирээзи өжөгээр аңдара идер болза, ол шын эвес. Борта ыяап-ла ак сеткилдиг болуру негеттинер. Ол эвес болза бо Наташаны чууй идипкеш, хостуг эрте бээр чүве-дир ийин» деп бодап, Маңнай-оол өске будун баскан черинден көдүрүп чыда, харалааның, Наташаның будунга илдиккеш, эленейнип туруп-туруп, аңдарлып-ла баткан. Хамык чүве буураан. Уругларның ыыт-шимээни, бир-ле чүве часты берген чүве дег, чирт дээн.

Наташа база аңдарлып баткан. Олар кайызы-даа изиглежип, бурууну бот-боттарынче чууй кагжып, бирээзиниң ээлбес метпегеринге, өскезиниң арган ыспагарынга четчип каапканнар. Бир эвес Олег келбээн болза, олар оон-даа изиглежир ийик. (Е. Танова)

6 Сөзүглелдин сайгарылгазы

Сөзүглелдин маадырлары боттарының частырыын билбейн турарын илередип турар **домактын дугаарын** айтыңар.

- 1) *Бир эвес мен, оол кижги, чудуктан аңдарлып бадар болзумза, ыядынчыг-ла болгай» деп бодап кел чыткан.*
- 2) *Ол эвес болза бо Наташаны чууй идипкеиш, хостуг эрте бээр чүве-дир ийин» деп бодап, Маңнай-оол өске будун баскан черинден көдүрүп чыда, харалааның, Наташаның будунга илдиккеиш, элеңейнип туруп-туруп, аңдарлып-ла баткан.*
- 3) *Олар кайызы-даа изиглежип, бурууну бот-боттарынче чууй кагжып, бирээзиниң ээлбес метпегеринге, өскезиниң арган ыспагарынга четчип каапканнар.*

7 Дылдың чурумалдыг аргаларынга сайгарылга

Метафора ажыглаан домактын дугаарын айтыңар:

- 1) *Стадионнуң бир булуңунда чудукту Маңнай-оолдуң кырлаар ээлчээ чедип келген.*
- 2) *Кайызы-даа аңдарылбазын кызыткан.*
- 3) *Бир эвес Олег келбээн болза, олар оон-даа изиглежир ийик.*

8 Лексиктиг сайгарылга

Сөзүглелден **быжыг сөс каттыжышкынын** ушта бижинер.

3-кү кезек

2-ги кезекте бердинген сөзүглелге даянып, 9 дугаар онаалганы күүседир. 2 дугаарлыг харыылар бланкызының саазынынга угаап боданышкынныг чогаадыг бижиир

«*Кижги болуру чажындан*» деп **угаап-бодаар кыска чогаадыгдан** бижинер. Бодуңарның бодалыңарны бадыткаары-биле сөзүглелдерден чижектерни кирип, 70-ден эвээш эвес сөстүг кыска чогаадыгны бижинер. Ону билдингир болгаш арыг кылдыр күүсединер.